ШОДИКУЛ ХАМРОЕВ

Какнус

Канотидаги умр

ШОДИКУЛ ХАМРОЕВ

Қакнус канотидаги

Қисса ва ҳикоялар

ТОШКЕНТ
«O'ZBEKISTON»
2016

УЎК 821.512.133-3
КБК 84(5Ў)6
Ҳ-49

Ёзувчи Шодиқул Ҳамроевнинг мазкур тўпламидан жой олган қиссаю ҳикоялар, шубҳасиз, китобхонларнинг бадиий диди ва онги, адабиёт ҳақидаги тасаввурларини яна бир поғона кўтаради. Негаки, улар ҳаётнинг абадийлиги, умрнинг ўткинчилиги, инсон туғилганидан то умри поёнига қадар ўзи ишонган, суянган ҳақиқатларга интилиб яшаши ҳақидаги фалсафий қарашлар билан қоришиқ ҳолда битилган.

Ўйлаймизки, ушбу тўплам азиз китобхонларимизнинг кўнгил ҳамроҳига айланади.

ISBN 978-9943-28-628-3

© Шодиқул Ҳамроев, 2016
© «O'ZBEKISTON» НМИУ, 2016

Қақнус қанотидаги умр

У менинг тўнғич фарзандим, кўзимнинг оқу кораси эди: унинг ёруғ дунёга келиши, илк марта гўё она қорнидаги тафтли ва оромбахш ҳаёти бузилгандан кўнгли қаттиқ озор чеккандек дафъатан чинқириб йиғлаб юбориши, жисму жуссамдаги мудроқ тортган туйғуларимни бирдан жунбишга келтирган, тушкун ва зерикарли, имиллаб кечаётган ҳаётимга ранг ва мазмун олиб кирган эди. Йўқ, йўқ, унинг дунёга келгани ҳақидаги хушхабарни эшитиб туриб, гўё узоқ йиллардан буён ҳаётнинг қоронғи пучмоқларидан жоним ҳалак бўлиб излаб юрган муқаддас нарсани кутилмаганда топиб олгандек, қувончдан ўзимни буткул йўқотиб қўйган, юрагим азбаройи орзиқиб кетганидан, тўйиб-тўйиб йиғлагим келган эди.

У менинг тўнғич фарзандим эди: унга нисбатан кўнглимда меҳру муҳаббат, шафқату мурувват ва ишончу умидим чексиз эди, ўша дунё аста-секин туннинг ҳарир пардасига ўралиб бораётган, тим кора осмонда юлдузлар милтираб жилва қилаётган айни оқшом палласида мен туғуруқхонанинг бетартиб бўёқ чаплаб ташланган деразаси ортида қўркув ва ҳаяжон гирдобига ғарқ бўлиб турар эканман, ногоҳ ичкаридан унинг худди дунёни бузиб юборгудек чинқириб йиғлашини эшитиб туриб, гарчи бунга узоқ пайт ўзимни ишонтиролмай юрган бўлсамда, умримда биринчи марта юрагимда оталик туйғуси уйғонган ва ўзимни туйқус улғайиб қолгандек ҳис этган эдим.

3
37893

У менинг тўнғич фарзандим эди: у ҳақда ўйларканман, гўё кутилмаганда ҳаётнинг сирли кўчасига кириб колгандек ақлим шошиб қолар, муқаддас битик сингари қадим аждодларимдан ўтиб келаётган, баъзан ноҳақ тўкилиб-сочилган, баъзан ғазабдан кўпириб тошган, баъзан эса, зулм ва қабоҳат кўз очирмаганидан тўнглаб қолган, аммо ҳеч қачон кўзи бекитилган булоқ сингари қуриб битмаган қайноқ қон энди унинг жажжи вужудида жимирлаб оқаётганини сира ақлу тасаввуримга сиғдира олмас ва одам боласи яралгандан то йўқ бўлиб кетгунга қадар англаб бўлмас хилқат эканига иймон келтирардим.

У менинг тўнғич фарзандим эди: менга, аввалига, ким туғилиши – ўғил кўраманми ёки қизми, мутлақо фарқсиз ва аҳамиятсиз туюлган эди, ҳатто бу ҳақда ўйлаб ҳам кўрмаган, фақат кунлардан бир кун юрак қўримдан яралган мужда сокин кечаётган ҳаётимга кириб келишини, у билан менинг қисмату аъмолим то абад эш бўлиб кетишига қаттиқ ишонар ва шундай саодатманд кунлар тезроқ етиб келишини орзиқиб кутиб яшардим. Фақат хотинимнинг тақдири азалдан кутган иноятн, истак-хоҳиши бошқача эди, у ўша кўнгли айниб, ҳеч нарса ёкмай юрган илк кунларидаёқ қиз туғилишини орзу қилар, йиллар ўтган сайин сўлиб-сарғайиб, унут бўлиб бораётган ўн саккиз ёшидаги ўй-хаёл, орзу-умидларини мана шу беғубор истак тимсолида қайта кашф этган ва охир-оқибат бунга қаттиқ ишониб қолган бўлса-да, барибир ўғил туғилди. Ўша кезларда унинг шундай беғубор ўй-хаёллар қуршовида масрур қиёфада юрганини кузатиб туриб, рост гап, ич-ичимдан унга ҳавасим келган, у кўзимга янада жозибали ва гўзал бўлиб кўринган эди. Бунинг устига, мен ўғил эмас, қиз туғилган тақдирда ҳам толеимдан шундай суюнган бўлардим.

У менинг тўнғич фарзандим эди: мен унинг дунёга келгани ҳақидаги хушхабарни эшитиб, ўзимни худди

ҳаётнинг тез ва шитоб билан оқаётган катта ўзанига тушиб қолгандек ҳис этган, дафъатан дунё ҳам, одамлар ҳам кўзимга ўта сахий ва меҳр-мурувватли кўринган, ҳамма-ҳамма нарсани кўнглимга якин олган эдим.

Менинг тўнғич фарзандим, у гўё митти сеҳргар каби қалбимда яшашга, ҳаётдан завқ-шавқ олишга бетизгин иштиёқ уйғотган эди.

Мен ўша кун, одатдагидек, туғурукхонага егулик кўтариб бордим, бу чамаси, ўғлим туғилганининг иккинчи куни эди, хотиним дераза тавақасидан энгашиб егуликни олар экан, чақалоққа нима исм топганими сўраб қолди. У боя айтганимдек, ўғил эмас, қиз туғилган тақдирда, бу ҳақда гапириб ҳам ўтирмас, балки тўққиз ойдан буён юрагининг қат-қатида асраб-авайлаб келаётган, ҳатто мендан ҳам қаттиқ сир тутган ўша сирли исмни энди қизариб-тортиниб ошкор қилар ва бу исм менга ҳам, ҳеч шубҳасиз, ёқиб тушар эди. Чунки хотинимнинг диди жуда нозик ва баланд эди, у ҳаётдан оддий, аммо гўзал нарсаларни сира адашмай топа олар эди. Лекин кутилмаганда ўғил туғилиши, унинг кўнглини жўштириб келган орзу-умидларини бир зумда чиппакка чиқариб юборди. Унинг: «Энди ўғлингизга ўзингиз исм топинг», дея хиёл зарда ва иддао аралаш айтган сўзларида ҳам шу нарса сезилиб турар эди.

Аммо бу мен учун унчалик муҳим эмасди, чунки ўғлим тўрт мучаси бут ва соппа-соғ дунёга келган, энди унга бирон-бир муносиб исм қўйишим кераклигини англаб турардим.

Аслида ўғлим бу сершовқин ва нотинч шаҳарда эмас, балки ўзимнинг киндик қоним тўкилган олис қишлоқда туғилганда, ҳеч шубҳасиз, ҳамма-ҳаммаси бошқача кечарди. Унинг дунёга келиши барчани бирдек қувонтириб юборар, қариндош-уруғ, қўни-қўшнилар худди ўзларининг ҳаётида мўъжиза юз бергандек бир-бирларини қутлашиб, суюнчи улашишга тушар, онам аз-

баройи шошиб қолганидан ўзини қўярга жой тополмай қолар, у ёқдан-бу ёққа югурганча, шу митти меҳмоннинг ташвишини чеккан бўларди. Отам эса, шундай қувончли кунда, албатта, бирон-бир жонлиқ сўйиб, қон чиқарарди. Шундай пайтда кимдир ўғлимга ҳеч кимнинг хаёлига келмаган мўъжаз исм ҳам топар ва бу исм ҳаммага бирдек маъқул тушар эди. Кейин отам эрта тонгда ҳовлимизга муллони бошлаб келар ва у ўғлимнинг қулоғига исми билан бирга азон айтган бўларди...

Буларнинг бари қишлоқдаги ҳаётнинг ўзи каби табиий бир йўсинда кечар, ҳеч ким олдиндан шундай қилиш керак, деб атай ўйлаб қўймасди.

Мен буларни худди умримнинг аллақайси палласида рўй бериб ўтган воқеа сингари хаёлимдан ўтказар эканман, беихтиёр кўнглим чўкиб кетар, айни дамда ҳайҳотдек шаҳарда, ҳатто, қувончу шодлигимни баҳам кўрадиган якин одамим йўқлигини ўйлаб туриб, ўзимни ёлғиз хис этардим.

Албатта, тўнғич фарзандимнинг бу мусофир шаҳарда туғилишини сира истамагандим, аммо айни чоғда, бу ерни ташлаб ҳам кетолмасдим, уч йилдан буён ниҳоясига етмай чўзилиб келаётган илмий ишим қўл-оёғимни ипсиз боғлаб турарди. Хотиним эса, ёлғиз ўзи қишлоқда туришни сира хоҳламас, айниқса, ой-куни якин қолган кунларда уни шунга кўндиришга нечоғлик уринмай, барибир, натижа чиқмаган эди. Биз Эски шаҳардаги танг-тор, деворлари зах тортиб кетганидан илвираб ётган кўримсизгина ҳовлида ижарада турардик. Хотиним қишлоқда эмин-эркин ҳаётга кўникканидан, бу ерда кисиниб-қимтиниб яшар, назаримда, ранг-рўйи ҳам салқи тортиб кетгандек туюлар эди. Аммо бунга қарамай, у ортиқча инжиқлик ва гина-кудурат қилмас, ҳамиша кўнглимга қараб иш тутарди.

Мен хотиним билан хайрлашгач, туғурукхона ҳовлисидан чиқиб бекат томон келар эканман, ўғлимга исм қўйиш ҳақида ўйлар, бу фикр аллақачон хаёлимни банд

этиб олган эди. Албатта, унга муносиб исм қўйиш, энг аввало, менинг илк оталик бурчим эканлигини ичичимдан ҳис этардим.

Яшириб нима қилдим, ўғлимга исм қўйиш ҳақидаги фикр бирдан ўзимга жуда ёқиб тушган, у худди ҳузурбахш ва лаззатли ўй сингари юрагимни ҳаприқтирар, хаёлимни ўйноқлаб, олис-олисларга олиб кетар эди. Аслида эса, бу шунчаки жўн ва оддий юмуш эмасди, балки мен кечагина дунёга келган ва нажот сўраётгандек, жавдираб тикилиб турган бир тирик жонга исм беришим керак эди. У келажакда ана шу исм остида ўсиб-улғаяди, ҳаётнинг бағрига шу ном билан кириб боради, ҳамма уни шу исм орқали танийди.

Аввалига ўғлимга исм топиш жуда осон ва енгил туюлган, узоқ вақт бошим қотиб қийналаман, деган фикрни хаёлимга ҳам келтирмаган эдим. Ахир, дунёда нима кўп – исм кўп, шулардан биттасини танлайман, тамом-вассалом.

Аммо орадан икки кун ўтиб кетди ҳамки, бирон-бир тўхтамга келишим қийин бўлди. Мен кечаю кундуз шу ҳақда ўйлаганимдан, бошимда минг битта исм ғужғон ўйнар, улар бир-биридан чиройли, оҳангдор, қулоққа худди майин куйдек ёқимли эшитилар ва бир зумда кишини ўзига маҳлиё этиб қўярди. Бироқ мен уларнинг қайси бирини танлашни билмасдим. Баъзан қайсидир исм кўнглимга ёқиб тушар ва енгил тортган кўйи ўғлимга муносиб исм топдим деб ўйлардим. Аммо ҳали чувалашиб ётган ўй-хаёлларимни йиғиштириб олишга улгурмай туриб, гўё ўғлимга шу исмни қўйсам қандайдир нохуш вокеа рўй берадигандек, шоша-пиша фикримдан қайтардим. Сўнг яна бутун вужудим билан исмлар аралаш-куралаш бўлиб ётган оламга шўнғиб кетардим. Мени аввалига исмларнинг чиройи, кўрки ва жарангдорлиги кўпроқ қизиқтирган ва хаёлим дунёсида сузиб юрган исмларнинг кўпроқ шу томонига эътибор берган эдим. Кейин эса бу мени қизиқтирмай қўйди. Энди

исмларнинг қулоққа ёкимли ва жарангдор эшитилишидан кўра, кўпрок қандай маънони англатишига қизиқиб қолганлигим боис бутун фикру хаёлим билан шуни билишга уринар эдим.

Мен узоқни кўзлаб сафарга отланган, бирок ўзи сезмаган ҳолда йўлдан адашиб кетаётган йўловчига ўхшар, исмларнинг маъно-моҳиятини билишга уринар эканман, асосий мақсадимдан тобора олислаб бораётганимни ичичимдан сезиб турардим.

Бир сафар – ўшанда оқшом маҳали уйда ёлғиз ўзим хаёлга чўмиб ўтирган эдим – бошимга кутилмаганда урилган фикрдан беихтиёр қўрқувга тушиб, юрагим орқага тортиб кетди. Назаримда, бу дунёда одам боласи кўтариб юришга арзийдиган биронта ҳам муносиб исм қолмаган, барча исмлар худди эскирган либос сингари аллақачон оҳори тўкилиб, путуридан кетган эди. Ҳа, ҳа, исмлар узоқ йиллар оғиздан-оғизга чайналиб ўтиб келаётганидан ўзининг улуғворлиги, жаранги ва жозибасини йўқотиб қўйган, у энди худди бойқуш чинқириғидек қулоққа хунук ва ёқимсиз эшитилар, гўё исм исм эмас, балки тавқи лаънат теккан кимсанинг ихрашига ўхшаб қолган эди.

Йўқ, йўқ, тўғрироғи, исмда айб йўқ, балки одам боласи қўл урган жамики ёвузлик, жаҳолат ва тубанлик нукси айнан исмга мухрланиб қолган, нафақат мухрланиб қолган, балки уни буткул ўраб-чирмаб олган эди, шунинг учун қайси бир исмдан фаҳшнинг шилта ҳиди гуп этиб димоққа урилар, бошқа бир исм қонга ботган, яна бошқа бир исм эса тубанлик ва разолат тимсоли сифатида юракка ваҳм ва қўркув солиб янграрди. Ким билади, эҳтимол, исм ҳеч қачон қариб-қартаймайди, эскирмайди, абадий ёш ва кўркам, у ўз соҳибини қабргача кузатиб қўйиб, яна бир бошқа одамнинг елкасига «миниб» олиб, ҳеч нарса кўрмагандек яшайверади, деган фикрда ҳам жон бордир. Аммо мени, айни пайтда, кўнглимнинг бир че-

гида ғимирлаб турган бошка фикр қийнар эди: исм ҳам инсоннинг ўзи каби нечоғлик узоқ яшаса, шунчалик разолатга ботади, тубанлашиб кетади ва охир-оқибат, хеч ким унга ҳавас қилмай қўяди.

Эҳтимол, пича ошириб юбораётгандирман, бироқ айни дамда бошкача фикр юрита олмасдим. Чунки, мен кечагина дунёга келган ўғлимга муносиб исм излаётгандим. Ҳа, шундай, мен бугун исмга харидор эдим, одатда, харидор ҳамма-хаммасини миридан-сиригача сўраб-суриштиради, тортишиб-баҳслашади, сўнг қайси мол кўнглига ёқса, шуни танлайди. Мен ҳам инжик ва талабчан харидор сингари ҳамма-хаммасини билишни истардим.

Албатта, исм тўғрисидаги бундай совук ва тушкун ўйлар безовта тортган руҳимга жуда ёмон таъсир қилар, кўнглимдаги кизиқиш ва иштиёқ ҳиссини сўндирар эди.

Бироқ айни пайтда, бундай мушкул аҳволга тушиб колганимга қарамай, ўғлимга таваккал қилиб бирон-бир исм қўйишни хаёлимга келтирмасдим.

Шууримнинг олис ўнгирларида сузиб юрган ҳар бир исм ҳақида эринмай бош қотирар эдим: бу исм қачондан бошлаб одамларнинг тилига тушган, у қандай маънони англатади, ўтмишда шу ном остида кимлар яшаб ўтган, улар ҳаётда қандай из қолдиришган, хуллас, ҳамма-ҳаммасини билишга уринар, турли-туман китобларни титкилар, ўзимга тинчлик бермаётган саволларга жавоб излар эдим.

Бунинг устига, ўғлимга исм излаб ўй-хаёлим чувалашиб ётган айни ўша кунлари аллақайси китобдан «Қорайимлар қиссаси»ни ўқиб қолдим-у, исм тўғрисидаги фикрларим янада қатъий тортди.

Ўшанда нафақат исм тўғрисидаги фикрларим кутилмаганда ғойибдан рағбат ва қувват олгандек, балки қадимда яшаб ўтган ва асрларнинг суронли тўфонию эврилишлари остида кўмилиб қолган қорайимларнинг

аччиқ қисмату аъмоли, ҳаётий тутуми ва эътиқоду интилишлари сирли мужда янглиғ мени чинакамига ҳайратга солиб қўйган эди.

Мен ҳаяжонга тушган кўйи ушбу асарни ўқир эканман, хаёлан олис ўтмишга, қорайимлар яшаган даврга сайр қилар, бу ёвқур одамларнинг поёнсиз саҳрода мағрур қад ростлаган ўтовларига кириб борар, улар билан гулхан атрофида тонгга қадар суҳбат қурардим.

Айниқса, қорайимларнинг исмни муқаддас туғ каби бошлари узра азот кўтариб яшагани, илоҳий битик каби унга чуқур эътиқод қўйишгани юрагимни орзиқтириб юборар эди.

Бундан ҳам қизиғи шунда эдики, қорайимлар қабилада фарзанд дунёга келса, унга исм қўйишга асло шошилмас, балки аввалига гўдакни шунчаки бир ном билан, масалан, чўмичбойми, қозонбойми, деб аташар эди. Албатта, бу болага берилган муваққат ном эди, ҳақиқий исмни ўсиб-улғайиб, вояга етгач, ўспиринниинг ўзи олиши талаб этилар эди.

Китобда қайд этилишича, қабилада исм бериш маросими кувончу ҳаяжон, асъасаю қийқириқлар билан кечар, у баъзан бир неча кунга чўзилиб кетар, каттаю кичик барча қабила аҳли байрамона ясанганча катта майдонга тўпланишар ва исмга талабгор ўспириннинг ҳар бир хатти-ҳаракатини кўздан қочирмай кузатишар эди. Қабила оқсоқоллари эса, халойиқнинг кўз ўнгида исмга талабгор ўспиринни минг битта синовдан ўтказишар, унга турли-туман саволлар беришар, аллақандай мураккаб ва хатарли шартларни бажаришни талаб қилишар ва шундан сўнг узоқ кенгашиб, унга муносиб ном беришарди.

Маросимда ўспиринга исм билан бирга совут, қилич ва оқ от ҳам тортиқ этилар ва у энди қабиланинг ҳақиқий аъзоси саналарди.

Китобда қайд этилишича, қорайимларнинг авлоддан-авлодга ўтиб келаётган исм бериш маросими ўта қатъий тартибда, муросасиз ўтар ва унга ўзгартириш киритишга ҳеч ким журъат этолмасди.

Албатта, исм олиш насиб этмаган, яъни машаққатли синовлардан ўта олмаган ўспириннинг кейинги қисмати жуда аянчли кечарди: майдонга йиғилган халойиқ оқсоқолнинг: «Унга исм берилмасин!» деган сўзлари янграши билан туйқус жунбишга келар, ҳамма қаҳр-ғазаби, нафратию аламини ўша бахтиқаро ўспириндан олар, сўнг уни уриб-сўкиб ҳайдаганча қабиладан мангу бадарға этишарди.

Исмни ана шундай улуғлаб яшаш қорайимларнинг ҳаёт тарзига шу қадар чуқур сингиб кетган эдики, бу ақидани бузишга ёки унга жиндай бўлса-да, янгилик киритишга ҳеч кимнинг ҳадди сиғмасди.

Мен «Қорайимлар киссаси»ни ўқигач, азбаройи ҳаяжонланганимдан илмий раҳбарим бўлмиш профессорга ҳам таассуротларимни гапириб бердим. Аммо кутганимдан фарқли ўлароқ, унинг тунд юзида бирон-бир ҳайратланиш ёки ўзгариш сезилмади.

– Эрамиздан аввалги асрда яшаган қорайимларни айтаяпсизми? — деди у хотиржам овозда. – Ҳа, биламан, тарихда шундай элат яшаб ўтган. Уларнинг исмга нисбатан ғалати муносабати, тўғрироғи, исмни илоҳийлаштириши бир пайтлар мени ҳам худди сизга ўхшаб каттиқ ҳаяжонга солган эди. Лекин кейинчалик чуқуррок мулоҳаза юритиб, ўйлаб қарасам, қорайимларнинг таназзулга юз тутиши ва тарих саҳнидан бутунлай йўқ бўлиб кетишига, аввало, уларнинг ўзи қаттиқ эътиқод қўйган ана шу маросим сабаб бўлган. Нега дейсизми? Бунинг изоҳи жуда оддий: қорайимлар ўзига муносиб исм ололмаган ношуд ўспиринни ўйлаб ҳам ўтирмай қабиладан ҳайдаб солишган. Яъни, исмсиз қолган кимсани ҳеч ким қорайим санамаган. Йиллар ўтиши билан ўзига муно-

сиб исм ололмаган ва қабиладан бадарға қилинганлар сони кўпайиб борган. Аҳвол шу даражага бориб етганки, қабилада бармоқ билан санарли беш-ўн нафар қорайимлар қолган холос. Бироқ шунда ҳам бу ўжар одамлар эски ақидадан воз кечишни хаёлларига келтиришмаган. Охир-оқибат, қорайимлардан ном-нишон қолмаган. Мана сизга, қандайдир ақидага кўр-кўрона эътиқод қўйиб яшашнинг оқибати.

Профессорнинг ишонч билан кесиб-кесиб гапириши ва унинг аччиқ хулосаси мени бир зумда гангитиб қўйди. Аммо ҳар нарса бўлганда ҳам кўнглимда қорайимларга нисбатан чукур ҳурмат туйғуси уйғонган, айниқса, уларнинг исмни улуғлаб яшаганн ҳайратга соларди.

* * *

Ким билади, эҳтимол, мен бундай мантиқсиз, нотайин ўй-хаёлларга берилиб, беҳуда кўркув ва ваҳимага тушаётгандирман?! Эҳтимол, ўғлимни азбаройи яхши кўрганимдан унга ҳар қандай исмни раво кўрмаётгандирман?! Балки, исм топишга қийналаётганимга ўзимнинг табиатимдаги инжиқлик ва худбинлик сабаб бўлаётгандир?!

Ҳозир бу ҳақда аниқ бир нарса дея олмайман. Аммо мен бутунлай умидсизликка тушмаган, ўзим ўжарлик билан излаётган исм ҳақида, гарчи буни сўз билан аниқ-тиниқ ифодалаб беролмасам-да ғира-шира тасаввурга эга эдим. Бу исм ўғлим туғилган кундан буён хаёлимнинг олис ўнгирларида бир уюм оппоқ булут каби оҳиста сузиб юрар, баъзан тушларимда уни аллаким қўшиқ сингари куйлаётганини эшитиб қолар эдим. У минг бир оҳангда жаранглаб, юрагимда умид ва кувонч гулханини ёқиб ўзига томон бетиним чорлар, фақат уни эслаб колишга қийналаётган эдим. Баъзан нохуш ўйлар таъсирида тушкунликка берилиб, ҳафсалам пир

бўлиб турган пайтларда ана шу сирли исм хаёлимда ялт этиб пайдо бўлар ва кудратли куч сингари кўнглимда яна умид ва иштиёқ чироғини ёқарди. Шунинг учун мен кунлар ўтиб бораётганига қарамай, ҳамон ўғлимга муносиб исм топмаганимга унчалик эътибор бермас, кўнглим нимадандир анча хотиржам эди.

Ҳар гал туғурукхонага егулик кўтариб борганимда, хотиним кўзлари жавдираб оғзимни пойлар, у ўғлимга қандай исм қўйганимни билишни истар эди. Бироқ ҳали исм топмаганимни эшитаркан, бирдан авзойи ўзгариб кетар, азбаройи жаҳли чиққанидан ёноқлари пир-пир учиб, жаҳлини тўкиб соларди:

– Хаёлингиз қаерда ўзи? Ўғлингиз қолиб, нималарни ўйлаб юрибсиз?

Хотиним астойдил куюниб гапирар, ора-сира ўпкалаб, кўз ёши ҳам қилиб олар, изимга қайтаётганимда эса, яна қайта-қайта уқтирар эди:

– Эртага ўғлингизга исм қўйиб, гувоҳномасини олиб келиш эсингиздан чиқмасин! Йўқса, дўхтирлар уйга жавоб беришмасмиш...

Мен қадамимни судраб босганча, туғурукхона ҳовлисидан чиқарканман, ўзимни худди адашиб бошқа берк кўчага кириб қолган кимса сингари ночор ҳис этар, ўйхаёлларим бутқул чувалашиб кетганидан исм ҳақида ортиқ ўйлашга юрагим безиллар эди.

Бунинг устига, айнан ўша кунлари худди атай қилгандек, йўлак четида ўтирадиган тиланчи чолнинг кутилмаганда айтган сўзлари хаёлимни баттар остин-устун қилиб юборди.

У Худонинг берган куни университет кутубхонасига олиб борадиган йўлакнинг бир четида танда қўйиб ўтирар ва зориққан овозда алланималар дея минғирлаган кўйи ўтган-кетган йўловчилардан хайр-садақа сўрар эди. Унинг афт-ангорига қараб бўлмасди, бетартиб ўсиб кетган соч-соқоли юзига қўрқинчли ва ёввойи

тус бериб турар, кўзлари маъносиз ва тушкун боқар, жуссаси озғин, елка суяклари тугилган муштдек бўртиб чиққан, эгнидан эса қишин-ёзин ранг-туси ўчган эски тўн тушмасди. Унинг мана шундай ислиқи, ташландиқ, ғариб ва бенаво қиёфасига қараб туриб, кишининг кўнглидан беихтиёр туриш-турмуши шундай бўлгач, бу дунёда тиланчи бўлмай қайга ҳам борарди, деган ўй кечарди. Афтидан, у ҳаётда одамдек яшаш, умргузаронлик қилишни аллақачонлар унутиб юборган, кўнглида ҳам соф ва беғубор туйғулар аллақачон ўчиб кетган ва ўзини хор қилиб, одамлар оёғи остида ўралашиб яшашдан ор қилмай кўйганди.

Унинг қоқсуяк қўлларини чўзганча хайр-садақа сўраши, абгор аҳволи кўнгилда фақат нафрат ва ижирғаниш ҳиссини қўзғар эди. Одатда, йўловчилар худди нукси уриб қоладигандек, уни четлаб ўтишга уринишар, кўпинча очиқ-ошкор нафрат билан тикилишарди.

Мен ўша куни ана шу чолдан сира акл бовар қилмас сўзларни эшитиб, дафъатан ҳушёр тортдим.

Шу пайтга қадар онда-сонда, шунда ҳам чўнтагимда майда пул пайдо бўлиб қолганда хайр-садақа қилганимни айтмаганимда, унга бирон марта тузук-курук эътибор ҳам бермаган, бирон оғиз сўз ҳам қотмаган эдим. Ҳар доим унинг каршисидан лоқайд ўтиб-қайтар, йўлакда ивирсиб ўтириши мени мутлақо қизиқтирмасди.

Аммо айни ўша кунларда у ўғлим дунёга келгани-ю, мен унга исм излаб буткул хаёлга ботиб юрганимдан қандай хабар топди, қаердан била қолди – шунга ҳали-ҳануз ақлим етмайди. Ким билади, эҳтимол, мен йўлакдан ўтаётиб, кимгадир ўғил кўрганим-у, унга исм излаб юрганим тўғрисида гапирган ва бу гап-сўзлар тасодифан унинг қулоғига ҳам чалиниб қолган, энди эса, у писмиқлик билан ўзини салкам авлиё чоғлаб, нимаики эшитган бўлса барини оқизмай-томизмай

ўзимга қайтариб айтаётгандир. Эҳтимол, шу йўл билан мўмайгина садақа ундириш пайидадир. Эҳтимол, кейинги кунларда ҳаётимда қандай воқеа рўй бериб ўтган бўлса барини савқи табиий хислати билан билиб олгандир.

Билмайман, ҳар нарса бўлиши мумкин. Аммо мени буткул танг қолдирган нарса ўша кун эрталаб одатдагидек, кутубхонага бораётиб, негадир кўнглимда садақа бериш истаги туғилди ва чўнтагимдан қўлдан-қўлга ўтаверганидан увадаси чиқиб кетган пулни олиб, унга узатаётганимда, кутилмаганда, бошини илкис кўтарди ва киприк қоқмай, юзимга совуқ тикилганча, сўз қотиб қолди:

– Ўғлим, – деди у худди қироат қилаётгандек босиқ ва дўриллаган овозда, – аввало ҳаммаси Худодан, аммо исм танлашда асло шошилманг. Ҳар бир исм ўзининг руҳи ва юки билан яралган. Шуни сира ёддан чиқарманг: исмда сир бор, унинг қатига боланинг қисмати яшириб қўйилган. Ўғлингизга чуқур ўйлаб, сўнг исм қўйинг. Омин, атаган хайр-садақангизни Худо ўз даргоҳида қабул қилсин! – у қоқсуяк қўлларини очиб, юзига фотиҳа тортди-да, сўнг яна бошини қуйи солиб олди.

Ҳа, ҳа, у худди қироат қилаётгандек, салобатли овозда: «Исмда ҳам сир бор», деди. Кейин сира кутилмаганда, унинг турки-авзойи бирдан ўзгарди, гўё ҳозиргина ўртамизда ҳеч қандай гап-сўз бўлиб ўтмагандек, бошини кўксига теккизгудек энгаштириб, тағин зорикқан овозда алланималар дея минғирлашга тушди. Мен азбаройи таажжубга тушганимдан тошдек қотиб қолиб, оёқларим остида букчайиб ўтирган чолга ички бир қўрқув ва ҳайрат билан тикилганим сайин у ҳақдаги бурунги узук-юлуқ тасаввурларим йўқолиб, кўзимга бу кўҳна ва қув дунёнинг барча сир-синоатини беш бармоғидек биладиган сеҳргарга ўхшаб кўринарди. Чолга тикиларканман, кўнглимда қизиқиш ва ҳайратим

тобора ортиб борар, уни яна гапга солишни, ўзимни шу пайтга қадар қийнаб келган барча жумбоқ ва чигалликларга жавоб олишни истардим. Аммо у менинг истак-хоҳишимга зид ўлароқ, аллақачон тўнини буткул тескари кийиб олган, бошини кўтарай демас, овози ҳам ичига тушиб кетгандек эди. Фақат дам-бадам кўз ости билан оёқларимга қараб-қараб кўяр, афтидан, бу ердан тезроқ кетишимни кутаётган эди.

Мен унинг боши устида анча пайт туриб қолдим, аммо ундан бирон-бир сас-садо чиқмади, бунинг устига, йўлакдан ўтиб-қайтаётган йўловчилар ажабланиб қарашаётганини сезгач, ноилож кутубхона томон йўл олдим.

Ҳаётда нималар бўлмайди, дейсиз? Аммо тиланчи чол мени ростдан ҳам қаттиқ ҳайратга солиб қўйган эди. Бошқа бир кимса шундай башорат қилса, эҳтимол, мен бунчалик таажжубга тушмас, барчасини табиий йўсинда қабул қилган бўлардим. Аммо ҳар кун йўлакда ивирсиб ўтирадиган, на зоти, на насл-насабининг тайини бор дайди ва ислиқи бир кимсадан ногаҳон бундай дилхоҳ сўзларни эшитишни сира тасаввуримга сиғдиролмасдим. Аслида ким ўзи бу тиланчи чол?! Фикру хаёлимни ана шу ўй банд этиб олган, кутубхонанинг зах ҳиди анқиб ётган нимқоронғи хонасида илмий ишимга тааллуқли китобларни номигагина титкилаб ўтирар, бироқ бошимга ҳеч нарса кирмасди.

* * *

Аммо эртаси куни эрталаб, чамаси, ҳафтанинг сешанба куни эди, кутилмаганда шундай ғалати воқеанинг устидан чиқдимки, кимдир бошимга туйқус бир мушт туширгандек баттар ганғиб қолдим.

Шу кун эрталаб туғуруқхонадан чиқиб, кутубхонага бораётган эдим, йўлак ўртасида – айнан ҳалиги тиланчи чол ўтирадиган жойда бир тўда одамлар тўпланиб, бир-

бирларининг елкаси оша бўйинларини чўзганча, алланимани берилиб томоша қилишарди. Қандай воқеа рўй беribдийкин деган ўйда қадамимни тезлатдим. Одамлар тўпланиб турган жойга етиб келиб, манзарадан ақлим шошиб қолди. Эгнидаги қоп-қора кийим-боши махсус идорага дахлдор эканлигини билдириб турган икки барваста йигит ҳалиги тиланчи чолни қўлларидан маҳкам тутган кўйи ҳув нарида эшиги ланг очиб қўйилган темир панжарали машина томон судрагандек бир алфозда олиб боришар, тумонат одам нафасини ичига ютиб, улардан кўз узмай туришарди. Ҳалиги икки йигит аллanимадан қаттиқ ғазабга минган, азбаройи жаҳлнинг зўридан кўзлари косасидан чиққудек каттариб кетган эди. Улар чолнинг қўлларидан худди жирканч бир нарсани тутгандек, ижирғаниб судраб боришар, дамбадам сўкинганча силтаб-силтаб ташлашар ва қўнжи калта этиклари учи билан тепиб-тепиб қўйишар эди. Бечора тиланчи чол бундай таҳдид ва зуғумдан буткул ўзини йўқотиб қўйган, унинг жуссаси баттар кичрайиб, бир бурда бўлиб қолгандек туюлар, шалвираган кўйи оёқларини базўр судраб босаркан, қўрқув тўла кўзлари атрофга худди нажот ва ёрдам сўраётгандек жавдираб боқар, аъзойи бадани қалт-қалт учиб тушаётгани аниқравшан сезилиб турарди.

Мен бу манзарани анча олисдан кузатиб туйқус тузоққа илинган қуш сингари буткул умидсизликка тушиб қолган тиланчи чолга қарарканман, юрагим гурсилаб тез-тез урар, ич-ичимдан қаттиқ бир ҳаяжон кўтарилиб келарди. Ана шу ҳаяжон ва ҳадик таъсирида йўлакни банд этиб олган одамларни итариб-туртиб олдинга қандай ўтганимни сезмай ҳам қолдим. Ва ҳалиги тиланчи чолнинг афт-ангорига яқиндан назар ташлар эканман, буткул бошқа манзарага кўзим тушиб, ақлим баттар шошиб қолди. Йўқ, йўқ, тиланчи чол мен боя ўйлагандек, қўрқув ва вахимадан сира ўзини йўқотиб

қўймаган эди, аксинча, у гўё бошига ҳеч қандай кўргулик ва мусибат тушмагандек ўзини мутлақо хотиржам ва бепарво тутар, юзида сокин ва хотиржам ифода кезинар, фақат лабининг бир четида аллақандай заҳарханда ва истеҳзоли кулги билинар-билинмас кўзга ташланиб турарди. Мен унга қараб туриб кўзларимга ишонмасдим. Чамаси, у ўзини атай шундай гўлликка солиб олган, гўё ўзимни овсардек қиёфага солиб олсам, бу бало-қазонинг чангалидан оппа-осон қутулиб кетаман, деб хомтама бўлаётганга ўхшар эди. Ким билади, эҳтимол, кутилмаган таҳдид ва зуғумдан ақлу шуури буткул карахт тортиб қолган ва айни пайтда юрагини ўраб-чирмаб олган кўрқув ва ваҳима таъсирида у ҳеч нарсани идрок этмай қўйгандир. Балки уни узоқ вақт пойлаб юриб, ниҳоят, бугун нақд айб устида қўлга туширишган ва шундан дами ичига тушиб кетиб, мик этмай қолгандир. Билмадим, ҳар нарса бўлиши мумкин. Лекин назаримда, айни дамда тиланчи чолнинг ҳуши ўзида эмасга ўхшаб кўринар эди.

Ҳалиги икки барзанги йигит уни судрагандек машина олдига олиб келгач, қўлларини қўйиб юборишди ва машинага чиқишни буюришди. Тиланчи чол эса ёшига ярашмайдиган бир эпчиллик билан машинанинг темир зинасига оёғини дадил қўйди-да, машина ичкарисига бош суқди ва худди тубсиз чоҳга тушиб кетгандек, бирдан кўздан ғойиб бўлди. Фақат машинанинг ён томонидаги панжара ўрнатилган кичкина туйнукдан унинг қоп-қора юзи ғира-шира кўзга ташланиб турарди. Унинг айни мана шу қора тортиб кетган қиёфаси хотирамга қаттиқ муҳрланиб қолди. Кейинчалик ҳар гал тиланчи чолни эслаганимда, унинг машинанинг темир панжарали туйнуги ортидан ийманган ва тортингандек бир алфозда қараб турган мана шу ҳолати лоп этиб хотирамда жонланар, юрагимда алам ва оғриқ қўзғар, ичичимдан кўтарилиб келган изтироб, ўксинишдан дунёга сиғмай қолардим. Аслида ҳам, унинг ўша туйнукдан

кўзга элас-элас ташланиб турган чуваккина юзи ва зимиё тун қўйнида унутиб қолдирилган бир жуфт шамдек ёниб турган кўзлари жуда қайғули ва аламнок эди, бу оғир манзара чолнинг кўпчиликка ноаён қисмату аъмоли, саргашта умри ҳақида жуда кўп нарсаларни унсиз сўзлаб турар эди.

Йигитлар машина эшигини зарб билан шарақлатиб ёпишди. Шундан сўнг машина шиддат билан ўрнидан қўзғалди-да, тез орада кўздан ғойиб бўлди. Йўлакда томошаталаб йўловчилар тирбанд бўлиб кетган эди, улар тобора олислаб бораётган машина ортидан шивир-шивир қилишга тушишди: кимдир тиланчи чолни абгор қиёфада беркиниб юрган ашаддий қотил деса, бошқа биров уни чет эллик жосусга йўяр, яна кимдир қип-қизил ўғри экан, кўпдан буён изига тушиб, бугун қўлга олишга муваффақ бўлишибди дер, бошқа биров бундан ҳам ваҳимали тахминни тўқир эди. Аммо ҳеч ким тиланчи чол аслида ким, нега уни кутилмаганда машинага босиб олиб кетишгани ҳақида аниқ бир нарса билмас, ҳамма ичидан тўкиб-бичиб гапирарди, холос. Йўловчиларнинг тутуриксиз тахмину фаразлари энсамни қотириб, ғашимга тегарди. Шунинг учун бундай гап-сўзларни эшитишга ортиқ сабрим чидамай, кадамимни судраб босганча кутубхона томон йўл олдим.

Ҳушим ўзимда эмасди, юрагим ғаш, хаёлларим тўзғоқ, ҳеч нарса ёқмас, гўё ҳаётдан совиб кетгандек эдим. Аслини айтганда, ҳозиргина кўз ўнгимда рўй бериб ўтган воқеа: тиланчи чол ва унинг ноаён қисмати, боя машина туйнугидан кўзга ташланиб турган юзи сира хаёлимдан кетмас, ўзим истамаган тарзда шу ҳақда ўйлар эдим. «Демак, – дея тахмин қила бошладим, – у узоқ пайт йўлак четида умрини елга совуриб, беҳуда танда қўйиб ўтирмаган, балки шундоқ ҳам бахтсиз ҳаётига бу мусибат худди ўғри мушук сингари туйқус бостириб келишини, аллакимлар йўлакда тўсатдан пайдо бўлиб, уни